

Szőke Béla: A szláv megtelepedéstől a magyar államalapítás kezdetéig

A Kelet-Európán forgószélként végigsöprő hunok gyors és mélyreható változásokat hoztak a Fekete tengertől északra élő népek életében, számos „etnikumot” sodortak egymáshoz. A különböző tradíciójú, közös származásban és kultúrában való hit által összetartott népcsoportok olyan „polyetnikus” politikai szövetségei alakultak ki (így pl. a gótoké és szlávoké), melyek kapcsolati rendszere leginkább egyfajta sokközpontú hálózathoz hasonlítható.

A szlávok először Justinianus császár (527–565) hatalomra kerülése kezdetén tűntek fel a bizánci történetírók látóterében, amikor 530 táján északról áttörték a Duna-limest, s végigfosztogatták a Balkán félsziget várait és városait. Kaisareiai Prokopios (*De bello Gothico*), Jordanes (*De origine actibusque Getarum*), Iohannes Ephesinus (*Historia ecclesiastica*) és Theophylaktos Simokattes (*Οἰκουμένηκή ἱστορία*) részletesen tudósítottak az eseményekről, de okozóiknak, a szlávoknak az eredetéről, történeti háttéréről mit sem tudtak. Jordanes leírása szerint a *venetek* a Visztula forrásvidékétől a Dnyeperig, ezen belül a *szklavénok* az Al-Duna mentén a Dnyeperig, az *anták* pedig a Középső Dnyeper és a Dnyeszter között, az utiguroktól északra elterülő erdős sztyeppe vidékén éltek.

A szlávokhoz köthető régészeti kultúrák csak röviddel a nagy szétvándorlás előtt, vagy már az alatt – azaz a Pripjaty és a Felső-Dnyeper mocsaras térségére, Észak-Ukrajna és Dél-Belorusszia területére lokalizált őshazán kívül – alakultak ki, mint pl. az írott forrásokban *sclavini*, *venedi* néven szereplőkhöz kötött a Prága–Korčak kultúra, s az *anti* néven ismertté váltakhoz kapcsolt Pen’kovka kultúrája.

Az avarok közel 300 száz évig tartó, az egész Kárpát-medencére kiterjedő uralma alatt a szlávok hamarosan hasonultak uraikhoz. Legtovább a hamvasztásos temetkezési szokásukat őrizték meg, ennek köszönhető, hogy a Felvidéken kívül a DNy-Dunántúlon is kimutatható egy olyan nyugati szláv csoport, amely az avarok egy csoportjával közösen létesített településeket és temetőket. Ez a kevert népesség a 6. század végétől, 7. század elejétől a 9. század elejéig őrizte jellegzetes birituális temetkezési szokását: a szlávok hamvasztásos, az avarok pedig korhasztásos (csontvázas) rítus szerint temetkeztek (ún. Pókaszeptek – Zalakomár csoport).

623 táján, amikor I. Dagobert frank király aktív keleti politikába kezdett, egy Samo nevű fegyver(?)kereskedőt több társával együtt az avarok seregében *befulcusként*, azaz egyfajta előőrsként szolgáló *vinedi* szlávokhoz küldte, hogy azokat az avarok ellen bujtassa fel. A királyuknak választott Samo 631-ben sikeresen megvédte önállóságát Dagobert ellenében is, s hiába arattak a langobardok és az alemannok kisebb győzelmeket a karantán szlávok felett, Samo *Wogastisburg* nevű várába zárkózva ellen tudott állni. Bár Samo államáról könyvtárnyi irodalom született, székhelye egyelőre azonosíthatatlan, s országának kiterjedése sem ismert, csak annyi bizonyos, hogy valahol az avarok és a bajorok törzsterülete közötti térségben terült el.

A 626. évi sikertelen konstantinápolyi ostromot követő belpolitikai válság miatt nemcsak az Alpok-vidék szlávjai önállósultak, de a Kárpátoktól keletre élő bulgárok is az avarok ellen fordultak, s bár utóbbiak a harcokban alulmaradtak, a Fekete-tenger északi partvidékén és Ukrajna területén ekkor jött létre az avaroktól független onogur-bolgár birodalom. A 7. század közepére a Kárpát-medencébe visszaszorult avar kaganátus a század utolsó évtizedeiben lakatlanul hagyott, széles lakatlan sávokból álló határvédelmi rendszert, ún. *gyepűt* épített ki, különösen nyugat felé, a bajor hercegséggel, és a mögötte egyre erősödő Karoling-birodalommal szemben, hiszen a Duna völgyében húzódó, ősidők óta használt

utakon akadálytalanul lehetett eljutni az avarok lakta területekre. 680 táján megtámadták és lerombolták *Lauriacum* (Lorch) városát, a határt az Enns folyóig tolták ki, s feltehetően ezzel egyidejűleg bekebelezték Samo szláv „államát”, a *vinedi*-(vend)szlávokat pedig újból avar fennhatóság alá kényszerítették. 692-ben már ezt az új helyzetet szentesítette a frankokkal kötött béke. Délre és kelet felé csak jóval később, a 8. század végén épülhetett ki a határ. Egyedül észak felé nem volt mesterségesen kialakított határ – nyilván azért, mert ott a Kárpátok bércei természetes határt alkottak. A régészeti leletek tanúsága szerint a kései avar kori települési terület határa a Kisalföld északi pereméig, a folyóvölgyekben pedig még tovább, mélyen a hegyek közé terjedt ki.

Az avarok a 8. század elejétől többé nem szerepeltek az írásos forrásokban, eltűntek a déli és nyugati harcterekről. Amikor azután a 8. század végétől ismét emlegetni kezdték őket, már egy jelentősen átalakult társadalommal és egy sor új, addig nem ismert méltósággal találkozunk.

791-ben Nagy Károly nagy erővel vonult fel az avarok ellen s bár és a Rába torkolatvidékéig eljutott, a döntő ütközet elmaradt. A támadás mégis visszafordíthatatlan bomlási folyamatokat indított el a kaganátusban. Hamarosan véres polgárháború tört ki, amiben a kagán és a jugurru is odaveszett, s alig két évtized alatt teljesen felmorzsolódott a kaganátus. 805-ben az egyik avar méltóság, Theoderich kapkán már Nagy Károlytól kért új területet népe számára, 811-ben pedig a Duna feletti szlávok törzsfőnökei és előkelői is részt vettek azon az aacheni béketárgyaláson, ami az új politikai erőviszonyoknak megfelelő status quo-t szentesítette. Az avar kagán azonban néhány évtizedig még hatalmi tényező maradt, s 828-ig még követet is küldött a Karoling birodalmi gyűlésekre. A 820-830-as években mégis újabb személyek és események, a Száva-Dráva közti Karoling provincia (*Pannonia inferior*) lázadó vezetője, Ljudevit, majd az odáig terjeszkedő dunai bolgárok és Moimir születő morva fejedelemsége állt az érdeklődés középpontjában. Az avar kagán sokkal inkább a hatalmi erőviszonyok átrendeződése, mint az avarok teljes kipusztulása miatt tűnik el az írott forrásokból. (összehasonlításképpen: a források szinte végig az egész 8. században hallgatnak az avarokról, mégsem következtetünk akkor ebből az avarok kipusztulására).

A 830-as évek elején hallunk először a morvák fejedelméről Mojmírról, amikor udvarának egyik befolyásos személyét, egy „bizonyos Priwinát” a Duna feletti területről elűzte. Priwina/Pribina fiával, Chezillel/Kocellel és kíséretével együtt délre, a Karoling birodalom alá tartozó területre menekült, a keleti prefektus, Ratbod védőszárnyai alá, aki, miután bemutatta őt Német Lajos császárnak, *Treismában* (=Traismauer, Alsó-Ausztria) megkeresztelteti. Hamarosan azonban összekülönbözött Ratboddal, s menekülni kényszerült; előbb a *Sirmium* környéki bolgároknál, majd Ratimar, *sisciai* (sziszeki) fejedelemtől talált menedéket, végül mégis a Karoling birodalom hűbérese lett: 840 táján Német Lajos Alsó-Pannóniának egy részét a Zala folyó környékén adta hűbérbe Priwinának.

Az új birtokos olyan sikerrel pacifikálta a térség népeit, térítette őket keresztény hitre és honosította meg a korai feudális hűbéri rendszert, hogy alig néhány év múlva (847 táján) már teljes tulajdonába kapta azt, amit korábban hűbérben bírt. A Karoling birodalom legkeletibb grófságának székhelyét Priwina a Zala folyó alsó folyásvidékén, Zalavár-Várszigeten építette ki, környékén pedig több mint egy tucat templomot építtetett, mígnem 861-ben a keleti végek adminisztrációját átszervező Karlmann-nal szövetséges „morvák megölték”.

Az alsó-pannóniai grófság irányítását apja halála után fia, Chezil vette át, s ő maga is tucatnál több templomot (870-ig összesen 33-at) építtetek fel a Mosaburg (*civitas Priwinae, urbs Chezilonis*) központú grófság területén. Történelmi érdeme, hogy a Mojmírt követő, önálló egyházpolitikára törekvő Rasztyzláv által 863-ban a bizánci császártól behívott térítő testvéreket, Konstantint (Cyrillt) és Metódót rendületlenül támogatta missziójában, aminek eredményeként 869-ben II. Hadrianus pápa Metódót Pannónia érsekének szentelte fel. A

bajor tartományi egyház jogai védelme érdekében erőszakkal lépett fel a pápaság érdekeit képviselő Methóddal szemben, évekig elzárva tartották és akadályozták hivatala gyakorlásában.

Methód 873. évi szabadulása után újra Pannónia érseke, sőt a pápa ekkor Mutimir dux szerbjeit is érseksége alá rendelte, 879-től azonban már csak Morávia érseke, a szláv nyelvet nem használhatta többé a liturgia nyelveként, nyitrai püspöknek melléje rendelték Svatopluk udvari papját, a bajor érdekeket képviselő Wichinget. Methód halála (885) után híveit elűzték Moráviából, akik végül a dunai bolgároknál, a preszlavi udvarban találtak befogadó menedéket. Néhány év múlva (892) már Wiching is menekülni kényszerült, a regensburgi kancellária vezetője, majd Passau püspöke lett. A pápa a század legvégén még egyszer kísérletet tett arra, hogy egy érsek és három püspök révén Róma közvetlen egyházi fennhatóságát biztosítsa a morva fejedelemségben, de egy újabb keleti nomád nép, a honfoglaló magyarok betelepülése a Kárpát-medencébe minden tervet és számítást keresztülhúzott.

A történeti és régészeti források alapos elemzése alapján bizonyos, hogy a mai Délnyugat-Szlovákia a Karoling korban a morva fejedelemség része volt, ahol több regionális központ és megerősített udvarház létesült (Ducó/Ducove, Pobedím, Bojná, Nitrianska Blatnica, Nitra, Dévény/Devín, Pozsony/Bratislava/Pressburg stb.).

A urali őshazából századokkal korábban elinduló, ugor és bolgár-török nyelvű törzsek szövetségéből alakult magyar törzsszövetség a 9. század második felében ért a Kárpátok keleti előterébe, utolsó szálláshelyére, Etelközbe. 862-ben még csak egy bizonytalan adat utal arra, hogy a magyarok megjelentek a keleti frank birodalom területén. 881-ben azonban már, feltehetően Svatopluk morva fejedelem hívására, a keleti frankok ellen harcoltak, 892-ben pedig Arnulf királyt segítették a morvakkal szemben, míg két évvel később újra a morvák oldalán álltak (ld. ún. Fehér ló monda). Így, amikor főként a besenyők támadása miatt 895 táján Etelközt felhagyni kényszerültek, egy általuk már alaposan feltérképezett területre költözhetek be. 900-ban elfoglalták Pannóniát, 907-ben pedig, az egyesült keleti frank és morva seregekkel szemben *Brezalauspurcnál* (Pozsonynál?) kivívott megsemmisítő győzelmüket követően már az egész Kárpát-medencét fennhatóságuk alá vonhatták, s nemcsak a morva fejedelemség, de a keleti frank birodalom Ennstől keletre eső része is uralmuk alá került.

A szláv népesség, különösen a társadalom alsó, köznépi rétegébe tartozók – miként korábban az avarokat – a magyarokat is barátságosan fogadták, a 10. század elejétől kezdve békésen együtt éltek, s közösen létesítettek egy sor települést és temetőt. Átvették a magyar viseletet, magyar módra nyírták a hajukat és több adat is szól arról, hogy a „kalandozásokban” is közösen harcoltak a magyarokkal. A magyarok a 10. század első felében intenzíven részt vettek a német, és itáliai dinasztikus harcokban, s a zsákmányból, meg a békét megvásárlók évpénzéből jelentős vagyont halmoztak fel. Csak amikor a „kalandozások” többé nem jártak sikerrel (955, Augsburg), kezdtek más jövedelmi forrás után nézni, és az elmaradt zsákmányt és nemesfémeket a távolsági kereskedelemről igyekeztek pótolni. Nyitra szerepe valójában csak ekkor, a 10. század közepe tájától kezdett felértékelődni, s lett a Közép-Ázsiától Kijevén, majd Prágán át a Balti tengerig hatoló távolsági kereskedelmi út egyik fontos állomásaként a térség központja. A 10. század utolsó harmadában pedig, amikor az Árpádok székhelyüket Esztergomba helyezték át, jelentősége még tovább növekedett, s vált I. András korától hercegi székhellyé.